

توسعه حرمین شریفین

اصغر قائدان

«قصّة التوسعة الكبرى» عنوان کتابی است که «حامد عباس» آن را نگاشته و از سوی مجموعه «بن لادن السعودیه» با نظارت و اشراف «یحیی محمد بن لادن» و «خلف احمد عاشور آل سبیه»، به سال ۱۴۱۶ق. در جده چاپ شده است. این کتاب در قطع رحلی، همراه با تصاویر و نقشه‌های رنگی متعدد از آثار مکه مکرمه و مدینه منوره و توسعه این دو شهر مقدس بوده و در چهار باب سامان یافته که هر باب سه فصل دارد و در ۵۵۳ صفحه تألیف و به سه زبان انگلیسی، فرانسوی و اسپانیولی برگردان شده است.

گفتنی است، مجموعه «بن لادن» از شرکت‌ها و مؤسساتی است که مأموریت توسعه حرمین شریفین را بر عهده داشته و در حقیقت این کتاب شرح این عملکرد و مأموریت همراه با بیان مسائل تاریخی است.

کتاب یاد شده، با چند آیه در باره تعمیر مساجد و اهمیت آن، همراه با تفسیر و حدیث و یک اهدا و نیز مقدمه‌ای از ناشر و مؤلف آغاز می‌گردد.

در دیباچه که مهندس بکر محمد بن لادن، رییس مجموعه بن لادن السعودیه آن را نگاشته، از چگونگی آغاز این مأموریت و چگونگی انجام آن و نیز حمایت‌ها و نظارت‌های شاه وقت عربستان سخن گفته است.

در مقدمه که با قلم خلف احمد عاشور، ناظر کل مجموعه بن لادن و توابع آن در مدینه منوره، با عنوان «شهادتی برای تاریخ» تحریر شده، از اهمیت و ارزش فراوان امر توسعه و ضرورت جدی آن برای فراهم ساختن راحتی و آسایش زائران سخن گفته شده و مأموریت‌های جانبی در کنار توسعه حرم در خدمت به زائران چنین عنوان گشته است:

۱. گسترش حرمین شریفین و ارائه خدمات کامل؛ اعم از احداث میدان‌ها و خیابان‌های اصلی و سایر خدمات رفاهی برای عبور و مرور.

۲. خدمات اضطراری؛ از جمله آب و برق که در هر وضعیتی موجود بوده و نیازهای فوری ضروری را برطرف نماید.

۳. به کار بردن سنگ‌های مرمر خنک کننده در تمامی میادین و سطوح، به‌ویژه در مطاف که این امر برای راحتی نمازگزاران و آزار نرساندن گرمای شدید در هنگام ظهر به آنان، انجام می‌گردد.

۴. ایجاد شبکه‌های رادیو و تلوزیون در حرمین شریفین برای انعکاس مراسم.

۵. تشکیل دو گروه به ریاست شاهزاده امیر ماجد بن عبدالعزیز، امیر منطقه مکه مکرمه و در مدینه به ریاست شاهزاده امیر عبدالمجید بن عبدالعزیز، امیر منطقه مدینه و عضویت دو امین در دو شهر و مهندس بکر محمد عوض بن لادن، رییس مجلس اداره مجموعه بن لادن السعودیه

مأمور توسعه حرمین برای اشراف و مدیریت و تضمین انجام خدمات رفاهی در اطراف حرمین شریفین.

در پایان این مقدمه آمده است: «چون مجموعه بن لادن السعودیه» پی گیر بود که این شناسنامه به صورت کامل و مختصر فراهم گردد، امر نگارش آن را به عهده یکی از نویسندگان برجسته آن سرزمین به نام «حامد عباس» قرار داد.

پس از آن، حامد عباس مقدمه‌ای نوشت که در آن از چگونگی مأموریت خود برای نگارش کتاب و نیز اهمیت امر توسعه و تلاش‌های فراوان مسؤولان نظام در توسعه حرمین شریفین و دیگر نقاط سخن به میان آورد.

در خلاصه گفتاری که پس از آن، در ۱۰ بند آمده، اشاره مختصری به موضوعات مورد بحث در کتاب، در باره چگونگی توجه مسؤولان عربستان بر توسعه حرمین و نیز مشاعر مقدس در عرفات، منا، مزدلفه و دیگر مساجد و جاده‌های ارتباطی خانه کعبه، مطاف، زمزم و نیز مراکز سیر توسعه حرمین در طول تاریخ و توسعه‌های سعودی و زمان آغاز آن اشاره شده است.

در مقدمه کتاب با عنوان نخستین تلاش‌ها برای توسعه حرمین شریفین، ضرورت این امر و اهمیت شهرهای مکه و مدینه در چند قاعده؛ از جمله: قاعده نتیجه، قاعده یقین، قاعده نیت، قاعده شکر، قاعده برّ و قاعده انطلاق سخن گفته است.

در قسمت دوم این مقدمه با عنوان: اهتمام به دو شهر مقدس، در باره موضوعاتی چون گسترش و بازسازی حرمین، خصائص دو شهر مقدس مکه و مدینه، نقش اول و مهم شهر مدینه و آینده این شهر که بیشتر با گفته‌های فهد بن عبدالعزیز شاه عربستان همراه گردیده، مطالبی ارائه شده است.

در قسمت سوم این مقدمه با عنوان «اهتمام به مشاعر مقدس» به تعریف مشاعر الحرام و محدوده آن و نیز وادی محسّر و مزدلفه، منا و میقات‌های حج پرداخته شده است. در بخش میقات‌ها اینگونه آمده است: احرام پوشیدن برای عمره تمتع و حج تمتع و حج قران و حج افراد زمان خاصی در نظر گرفته شده است.

میقات، «زمانی» و «مکانی» است؛ میقاتِ زمانی عبارت از ماه‌هایی است که انجام حج جز در آن زمان صحیح نیست که عبارت‌اند از شوال، ذو القعدة و ذو الحجه. یعنی اگر کسی قبل از شوال مُحرم شود عملش صحیح نیست و آن عمره محسوب می‌شود؛ زیرا در آن ماه جایز نیست انسان برای حج مُحرم شود. البته بعضی از پیشوایان، احرام حج پیش از میقاتِ زمانی را نیز جایز شمرده‌اند.^۱

و اما میقات‌های مکانی پنج نقطه هستند که پیامبر خدا ﷺ آن‌ها را معین کرد و برای کسی که تصمیم به انجام حج و عمره دارد، جایز نیست از حدود این میقات‌ها (بدون احرام) بگذرد و آن‌ها عبارت‌اند از:

۱. «ذوالحلیفه»، اکنون به «آبار علی» معروف است و حدود ۱۱ کیلومتر بعد از شهر مدینه است.

۲. «جحفه»، میقات شامیان است و در ۱۸۷ کیلومتری مکه مکرمه واقع شده و امروزه برای حجاج شامی آشنا نیست؛ چرا که آنان در رابع که شهری پس از جحفه است، محرم می‌شوند.

۳. «قرن المنازل»، میقات اهل نجد و آن امروزه به «السیل الکبیر» شناخته می‌شود و میان آن تا مکه ۹۴ کیلومتر فاصله است.

۴. «ذات عرق»، میقات عراقیان که در ۹۴ کیلومتری مکه واقع است.^۲

۵. «یلملم»، میقات مردم یمن است که در جنوب مکه مکرمه و در فاصله ۵۴ کیلومتری آن واقع است.

افزایش تعداد حجاج

امروزه، به رغم محدودیت‌های اعمال شده، تعداد حاجیان به بیش از یک میلیون نفر رسیده است که همه آنان در یک روز به عرفات وارد می‌شوند!^۳

با این حال، مسؤولان به اجرای برنامه‌ها و توسعه‌هایی پرداخته‌اند که تنها در منطقه مشاعر مقدس بیلیون‌ها ریال هزینه در برداشته است، آنهم فقط برای استفاده و بهره‌برداری ۵ روز در سال و میلیون‌ها ریال، بدون عواید اقتصادی یا بهره‌وری، برای حفاظت همیشگی و مقاوم سازی در برابر عوامل طبیعی صرف می‌شود؛ چرا که مشاعر در منطقه‌ای صحرايي و دارای گرمای شدید واقع شده است.

در طی ۶۹ سال ۲۶۳۸۶۶۲۰ زائر از خارج کشور برای انجام مناسک حج وارد عربستان شده‌اند و این آمار، کسانی را که از خارج کشور برای انجام مناسک عمره آمده‌اند، شامل نمی‌شود.

در سال ۱۳۴۵ق. ملک عبدالعزیز حاجیان را مجوز عزیمت به عرفات داد که تعداد آنان ۹۰۶۶۲ زائر از خارج و تقریباً به همان مقدار از داخل کشور بودند.

در سال ۱۴۱۴ قمری، ملک فهد بن عبدالعزیز برای وقوف در عرفات، حاجیان را که تعداد آنان به ۹۹۵۶۱۱ نفر می‌رسید و بیشتر آنان از هموطنان و ساکنان داخل بودند، فرمان داد که بیش از یک میلیون نفر در عرفات وقوف کردند و تفاوت میان این دو رقم در دو سال، بیانگر نهضتی است قوی در کشور که مؤسس حکومت آن را آغاز کرد و مهم‌ترین آن‌ها تحقق امنیت بود که از نخستین زمان، همراه با گسترش امنیت و ثبات، به رغم سختی ارتباطات در آن هنگام برای حجاج فراهم گشته بود.

ویژگی‌های توسعه

شاید کسی که جغرافیای مشاعر مقدس را بشناسد، برنامه‌ها و دگرگونی‌های انجام شده را به خوبی دریابد. اگر کسی ۲۰ سال قبل به حج تشریف یافته باشد و خداوند متعال در دو سال اخیر نیز حج را نصیبش کند؛ میزان تلاش‌هایی را که از هنگام انجام عملیات آسان‌سازی اجرای مناسک حج آغاز شده، خواهد دید. و لمس خواهد کرد که این تلاش‌ها در ایجاد راه‌ها، پل‌ها و جاده‌های ارتباطی میان مشاعر مقدس با یکدیگر و با مکه و بیت عتیق متمرکز شده و راحتی حرکت هزاران ماشین را - که همه آن‌ها در یک زمان از عرفات به سوی مزدلفه و سپس به سوی منا به حرکت در می‌آیند - فراهم ساخته است. همچنین ایجاد راه‌هایی برای عابران پیاده از عرفات به سوی منا و عبور از مشعرالحرام که در آن راه‌ها، تمامی خدمات ضروری فراهم گشته و همچنین خنک‌سازی عرفات و... از دیگر اقدامات طرح توسعه است که اکنون ویژگی‌های آن ذکر می‌گردد.

۱- عرفه

منطقه‌ای است وسیع که ساخت خانه در آن جایز نیست. کسانی که در آن وقوف می‌کنند، لباس دوخته نمی‌پوشند و حوله‌ احرام در بر می‌کنند که آن، برای فقیر و غنی یکسان است. برای جلوگیری از گرمای خورشید، خیمه‌ای در عرفات بر پا می‌شود.

وزارت راه و ارتباطات در این صحرا اقدام به ایجاد شبکه‌ راه‌های عریض و طویل و ایستگاه‌های ماشین نموده که این امور به افزایش سرزمین عرفات در حدود شرعی آن تا سه برابر آنچه که بوده، کمک کرده است. همچنین امروزه با ایجاد دکل‌های برق، روشنایی آن، به بهترین صورت، امنیت و سلامت حاجیان را تضمین می‌کند.

عرفه به وسیله ۹ راه اصلی طولی، به مشعرالحرام مرتبط می‌گردد که هر یک از این راه‌ها دارای ۳ گذر راه فرعی برای آسان‌سازی عبور افراد به مزدلفه است. راه کمربندی عرفات نیز بیش از ۱۶۲ میلیون ریال با احداث ۴ پل هزینه در برداشته که ۲ پل بالای راه پیاده رو و ۲ پل دیگر بر وادی عرفه است. علاوه بر آن، ایجاد مواقف برای حاجیان میهمان، به مساحت

۲۴۰۰۰۰ متر مربع در داخل عرفات، مواقف حجاج داخلی به مساحت ۲۵۰۰۰۰ متر مربع، بهبود ساختن مواقف، توسعه آن‌ها، جدایی حرکت پیادگان از حرکت ماشین‌ها در نزدیکی مشعرالحرام و سپس افزایش روشنایی این راه‌ها با دکلهایی به ارتفاع ۵۰ متر و غیره که هزینه‌ای حدود ۲۰۰ میلیون ریال در بر داشته است.

برای نگهداری شبکه راه‌هایی که مشاعر را به مکه مکرمه متصل می‌کند حدود ۴ میلیارد ریال هزینه شده و نیز برای حفظ و نگهداری آن از آسیب‌ها، سالیانه سیزده و نیم میلیون ریال سعودی اختصاص می‌یابد.

برای جلوگیری از حرارت شدید و اشعه خورشید در عرفات که زائران را اذیت و ناراحت نکند و برای خنک کردن جبل‌الرحمه و منطقه اطراف آن، تلاش‌های زیادی به اجرا در آمد. برای این امر از طریق فشرده کردن قطرات آب و پخش آن در هوا، مساحت گسترده‌ای، پوشش یافته است که این آب از ذخایر چاه‌هایی به وسعت ۱۳۰۵۰ متر مکعب تغذیه می‌گردد.

این قطرات، به وسیله تلمبه‌های آب که دارای ۱۵ اسب بخار نیرو است و با تمديد مسیرهایی که طول آن بین ۲۰ تا ۳۰ کیلومتر است، به مقدار ۱۲۰ تا ۱۵۰ متر مکعب در ساعت، به صورت باران نرم و ریز از چاه‌ها در فضا پراکنده و به کاهش حرارت هوا و اشعه خورشید کمک می‌کند.

مسجد نمره در عرفات

از مساجدی که به توسعه آن اهتمام شده، مسجد نمره در عرفات است که مساحت آن، از ۲۰ هزار متر، به ۱۲۰ هزار متر مربع افزایش یافت. این مسجد نمونه‌ای است از مظهر زیبایی که حاکی از عظمت اسلام و اهتمام به نقش عبادت است و اکنون گنجایش ۳۵۰ هزار نفر را دارد. دارای ۶ مناره به ارتفاع ۶۰ متر و ۳ گنبد و ۱۰ در ورودی اصلی است که ۶۴ در کوچک را در بر می‌گیرد. دارای ۶۶۳ تهویه و خنک کننده، جایگاهی برای رادیو و تلویزیون و لوازم انتقال خبر انجام این شعائر از طریق ماهواره به تمام نقاط جهان است.

همچنین ۱۰۰۰ دستشویی، ۱۵ هزار مکان وضو، دو مخزن آب به وسعت هر یک ۴۵۰۰ متر مکعب، از دیگر امکانات رفاهی و خدماتی آن است.

۲ - مزدلفه

در منطقه مشعر الحرام (مزدلفه)، خدمات گوناگون انجام شده؛ از جمله افزایش مواقع در راه‌های طولی، روشنایی آن‌ها، ایجاد میدان‌هایی برای نشستن حجاج، مکان‌هایی برای خدمات رفاهی، گسترش مواقع به حدود ۵۸۰۰۰ کاروان بزرگ که این مواقع حدود ۱۳۸ میلیون ریال هزینه در بر داشته است. همچنین ایجاد هفت ایستگاه دیگر برای ماشین‌ها به همراه تمامی خدمات به اتمام رسیده که مساحت آن ۵۴۰۰۰ متر مربع است. دو ایستگاه در راه شماره ۹، یک ایستگاه در راه شماره ۸، چهار ایستگاه در راه شماره ۳ احداث گردیده که گنجایش حدود ۱۴۰۰ کاروان بزرگ را دارد و این سامانه حدود ۱۰ میلیون ریال هزینه در برداشته است. ایجاد پل جدیدی در راه شماره ۵ برای جداسازی حرکت ماشین‌ها از پیادگان در نزدیک مشعر الحرام که حدود ۹ میلیون ریال هزینه آن شده است.

مرحله دوم بهینه سازی در مزدلفه عبارت‌اند از:

۱. ایجاد دو جایگاه جدید برای مواقع کاروان‌های حجاج

الف: جایگاه نخست برای راه شماره ۹ در جنوب غرب مزدلفه که ایجاد مواقع در آن، از دو جهت مختلف طولی، برابر مواقع کنونی در این جایگاه سامان یافته است.

ب: جایگاه دوم، در غرب پل ملک فیصل، میان راه شماره ۳ و راه عزیزیه است که از سه جهت متوازی و مختلف طولی ساخته شده است.

۲. ایجاد راهی در امتداد پل ملک فیصل

برای عبور و مرور آسان کاروان‌های حج میان عرفات و مزدلفه و برای گسترش راه‌های تنگ در منطقه، راهی به امتداد پل ملک فیصل که از سمت جنوب به مسیر طائف پیوند می‌خورد، احداث گردید و آن به طول حدود ۲۵۰۰ متر و عرض ۴۰ متر بوده و دارای چندین تقاطع عرضی در دو طرف باند است.

برای احداث این راه، لازم بود که صخره‌ها و موانع برداشته شود و زمین هموار گردد. مسجدی در مشعرالحرام مرمت شد و توسعه یافت که حدود ۸۰ هزار نمازگزار را در خود جای می‌دهد و حدود ۵۴۰۰ متر مربع وسعت دارد. در بنای جدید کوشش شده است که معماری قدیم اسلامی حفظ شود و ترکیبی میان معماری قدیم و جدید ایجاد گردیده است. در این مسجد، ایستگاه‌های لازم برای توقف ماشین‌ها و دستشویی‌ها و... ساخته شده که حدود ۵۰ میلیون ریال هزینه داشته است.

۳. منا

منطقه‌ای است که حاجیان ۴ روز در آن می‌مانند و وقوف می‌کنند.^۴ در این منطقه بزرگترین خدمات انجام شده و امکانات مادی زیادی هزینه گردیده است؛ زیرا که حاجیان در آن ساکن شده و هر روز به سوی جمرات سه‌گانه آمد و شد دارند، افزون بر این که جمعیت زیادی برای طواف (به مکه) و برای بیتوته (به منا) در حرکت‌اند.

امکانات رفاهی و فنی که در این منطقه انجام گردیده، عبارت‌اند از:

الف: ایجاد شبکه کاملی از راه‌ها و ساخت پل‌ها، تونل‌ها، پیاده‌روها و سایه‌بان برای آن، به طول ۶۷ کیلومتر تنها برای راه‌های اصلی و ۱۷ کیلومتر برای تونل‌ها که تعداد آن‌ها به ۲۵ باب می‌رسد. همچنین تعداد پل‌ها به ۴۱ می‌رسد که راه‌های اصلی را به فرعی ربط می‌دهد و منا را به مشاعر و مکه مکرمه وصل می‌کند. برای تسهیل حرکت در آن‌ها، در حجم زیاد در هر روز، این شبکه حدود ۳۲۴۲ میلیون ریال هزینه در برداشته که حداکثر جز چند هفته در سال مورد استفاده قرار نمی‌گیرد و در طول سال همواره خالی از حرکت است.

ب: اتمام سامانه مؤسسات قابل سکونت در منا، (در جاهایی که مجوز ساخت و ساز برای سکونت به وسیله خیمه داده شده و این) به خاطر تنگی مساحت منا و به خاطر این که در میان کوه‌ها واقع است.

عملیات تسطیح و گسترش منطقه به اتمام رسید و مساحت قابل سکونت آن، از ۱/۵ میلیون نفر به بیش از ۴/۵ میلیون نفر افزایش یافت. متوسط این افزایش مساحت در سال، به ۷۰۰ هزار نفر رسیده و این افزایش با پاکسازی صخره‌های جدا شده و محکم کردن آن تکمیل گردیده است.

ج: در آنجا توسعه خدماتی؛ مانند روشنایی و مجموعه‌ای برای حفاظت و نگهداری از آن، که دارای مرکز فرمان، ایستگاه مراقبت تلوزیونی برای کنترل شبکه‌های راه‌ها، پل‌ها و تونل‌ها، به همین گونه توسعه پل جمرات^۵ نیز به اتمام رسید و از مهمترین کارهایی که برای بهینه سازی پل و منطقه اطراف آن در سال ۱۴۱۵ ق. انجام شده، عبارت‌اند از:

۱. از بین بردن سراشیبه سابق سمت شرقی منا و ایجاد سراشیبه جدید برای بالا رفتن به عرض ۴۵ متر، پس از کوتاه کردن مسیر و قرار دادن سراشیبه در مقابل راه پیاده رویی که از منا به سوی جمره صغری می‌رود.

۲. از بین بردن سراشیبه‌های دوطرف که به جمره صغری از سمت شمال و جنوب ختم می‌شود.

۳. تعویض قسمتی از موزاییک پل، با سیمان و بتون، متناسب با قسمت‌های اطراف پل.
۴. انجام سراشیبه به عرض ۱۵ متر برای هر طرف، برای پایین آمدن از پل بین جمره کبری و جمره وسطی با افزایش منطقه اتصال پل با سراشیبه.

۵. توسعه سراشیبه پایین غربی مقابل حرم از ۲۰ متر به ۴۰ متر و بهبود مکان اتصال این سراشیبه به راه پیاده رو با از بین بردن سایه‌بان‌ها به طول ۶۰ متر.

۶. ایجاد ۵ پایگاه برای مراکز خدمات اضطراری در طول پل، که دارای نردبان‌های لازم برای ارائه خدمات اولیه در حالات اضطراری است.

۷. ایجاد برج نگهدارنده که با بنای ۳ دایره اضافی به بخشی از مساحت سطح مرکز خدمات، واقع در شمال جمره وسطی ساخته شد.

۸. ایجاد ۴ مرکز امنیت در مداخل سرایشی‌های اصلی و فرعی.
۹. قرار دادن تابلوهایی برای راهنمایی حجاج و روشن کردن آن‌ها.
۱۰. قرار دادن تکیه‌گاه‌هایی بر بالای پل، برای حفظ افرادی که پیاده در حال حرکت در مسیر جمره کبری هستند.
۱۱. اجرای سیستم خنک‌سازی آب‌ها؛ بگونه‌ای که ۱۵۰ آبسردکن میان جمره صغری و جمره کبری بر بالای پل قرار داده شده است.
۱۲. بهینه‌سازی و تجدید شبکه روشنایی که در این مورد تعداد نورافکن‌ها چند برابر شده و رنگ آن نیز به جای زرد، سفید قرار داده شده است.
۱۳. بهینه‌سازی و افزایش سیستم تهویه بر زیر پل، با افزایش پنکه‌های سقفی برای تمامی نقاط پل و قرار دادن ۱۸ پنکه که در هر جمره ۶ عدد نصب شده است.
۱۴. بهبود سازی و ساماندهی منطقه اطراف پل، که این امر با تسطیح بلندی‌های اطراف و جداسازی حرکت ماشین‌ها از حرکت پیاده‌ها، با قرار دادن موانع سیمانی فراوان انجام گرفته و مانع ورود ماشین‌ها و راحتی عبور پیاده‌ها می‌گردد.
۱۵. ارسال خدمات برای پل و این امر به وسیله اجرای شبکه تغذیه آب، تلفن، برق، تسویه آب‌های سطحی برای پایگاه‌ها و مراکز امنیتی و میدان‌های اطراف پل بوده است.

۱۶. قرار دادن سیستم کنترل تلویزیونی در پایین و بالای پل و ارتباط آن با پایگاه امنیت عمومی منا.

۱۷. نصب نردبان آهنی اضطراری، در سمت شمال، روبه‌روی جمره صغری.

۱۸. اجرای راه شمالی پل، از خیابان سوق العرب تا خیابان مجمر الکبش، به عرض ۲۰ متر که ۶ مسیر را در بر می‌گیرد.

۱۹. هموارسازی جاهایی که به‌واسطه خراب کردن‌های اضافی در سمت شمال و جنوب پل ناهموار شده بود.

۲۰. ساختن پلکانی به طول حدود ۸۰ متر در سمت جنوبی پل که خیابان ملک فیصل و میدان جنوبی پل را به هم وصل می‌کند.

د: ایجاد مخازن آب که با تلاش فراوان به حدود ۲ میلیون متر مکعب و تعداد آن به ۱۸ مخزن رسیده است. برای این آب‌ها تمامی وسائلی که نظافت آن را تأمین کند فراهم شده است و حدود ۴۶۶ میلیون ریال هزینه در برداشته است.

ه: تعداد دستشویی‌های عمومی به ۱۴۲۰۰ دستگاه افزایش یافته که مجموعاً بالغ بر ۱۰۴ میلیون ریال هزینه در برداشته است.

و: احداث سردخانه نمونه، با هزینه‌ای حدود ۱۵۰ میلیون ریال برای استفاده از گوشت‌های قربانی و سرد کردن و توزیع آن بعد از حج به جهان اسلام که ظرفیت آن بیش از ۵۰۰ هزار قربانی است. البته سردخانه مخصوص نیز به ظرفیت روزانه ده هزار شتر و گاو وجود دارد.

۴- مسجد الخیف و انجمن خیریه

از مهمترین مساجد منطقه مشاعر است که بر معماری اسلامی بنا شده و مساحت آن به ۳۴ هزار متر مربع می‌رسد، مسجد به طور کامل تجدید بنا شده است.

دستگاه‌های تهویه که تعداد آن به ۴۱۰ می‌رسد و همینطور تعداد ۱۱۰۰ پنکه سقفی و شبکه صوتی از جدیدترین دستگاه‌ها، ۴ مناره، مجموعه دستشویی‌ها که به هزار عدد می‌باشد و ۳۰۰ شیر برای وضو گرفتن، امکانات برقی برای پوشش خبری از مراسم به وسیله ماهواره به سوی سرزمین‌های مختلف اسلامی، از خدماتی است که انجام شده است.

تجدید بنای مسجد که اکنون ۳۵۰۰۰ نماز گزار را در خود جای می‌دهد، ۹۰ میلیون ریال

هزینه در بر داشته است. بیش از هزاران نسخه قرآن کریم در آن قرار داده شده و غذا میان حاجیان فقیر در روز عید و ایام تشریف به مسجد الحاق شده است.

تجدید مساجد و میقات‌ها

تجدید بنا و تجهیز تمام مساجد و خدمات میقات‌های حج و عمره، در راه‌های مختلف حج به اتمام رسیده و خدمات زیر برای هر یک از آن‌ها انجام گرفته است:

۱. میقات السیل الکبیر

این میقات در تاریخ به «قرن المنازل» معروف است که بین طائف و مکه مکرمه قرار دارد. مسجد آن، برای بیش از ۳۰۰۰ نمازگزار توسعه یافته و تجهیزات بسیاری؛ از جمله دستشویی زنانه و مردانه، مکان‌های مُحرم شدن که شامل دوش‌های آب، به ویژه ۱۶ مکان برای سکونت به آن اضافه شده است که هر یک از آن‌ها ۶ غرفه دارد. در پیرامون مسجد دیواری ساخته شده که آن را احاطه کرده و علاوه بر آن، باغ و فضای سبز و مخازن زمینی و مرتفع که در کل مساحت (این مسجد و اطراف) را به ۲۶۰۰ متر مربع رسانیده و برای ساختن آن ۷۶ میلیون ریال هزینه شده است.

۲. میقات وادی محرم

این میقات در راه طائف و مکه واقع شده و مسجدی به سبک معماری جدید در آن ساخته‌اند. در بنای آن، باغ‌ها و میدانی بزرگی که بتواند آسایش حجاج و معتمرین را فراهم کند احداث و پارکینگ ماشین‌هایی هم برای آن اختصاص داده شده است.

مساحت کلی آن برای نماز، حدود ۱۴۶۰ متر مربع بوده که می‌تواند تقریباً تا ۲۰۰۰ نمازگزار را در خود جای دهد. همچنین دستشویی‌هایی و سه مکان برای سکونت به اضافه تعدادی غرفه مخصوص راهنمایی احداث شده که جمعاً بیش از ۵۵ میلیون ریال هزینه در برداشته است.

۳. میقات جحفه در رابغ

مساحتی به میزان ۱۴/۴۰۰ متر مربع را اشغال کرده و شامل چندین غرفه ویژه برای احرام مردان و زنان، همراه با تجهیزات پزشکی متعدد است که گنجایش حدود ۱۵۰۰ نمازگزار را داشته و مبلغ ۱۰ میلیون ریال هزینه آن شده است.

۴. میقات یلملم

این میقات در خدمت حاجیان و معتمرانی است که از جنوب کشور برای حج می‌آیند و آن، دارای تجهیزات و امکانات خدماتی فراوان؛ مانند سایر میقات‌ها است.

۵. میقات تنعیم

میقات مردم مکه است و اکنون داخل مکه مکرمه قرار گرفته بگونه‌ای که محله‌های مسکونی تا بعد و پیرامون آن نیز امتداد یافته است. بنا و توسعه مسجد سیده عایشه بر مساحت ۸۴ هزار متر مربع اعاده گشته که دارای تجهیزات و خدمات مربوطه است. اما مساحت مسجد ۶۰۰۰ متر مربع بوده و ظرفیت آن به ۶۵۰۰ نفر افزایش یافته است. این میقات تمامی خدمات لازم را داراست و مبلغ یکصد میلیون ریال هزینه برداشته است.

۶. میقات جعرانه

از میقات‌های مردم مکه و ساکنان آن، جعرانه است که هنگام انجام مناسک عمره از آنجا محرم می‌شوند. این بنا حدود ۲ میلیون ریال هزینه برداشته است.

۷. میقات ذو الحلیفه

مسجد و میقات ذو الحلیفه در آبار علی واقع شده و مساحت کلی آن، به ۶۱۸۰ متر مربع می‌رسد. این مسجد دارای دو مناره به ارتفاع ۶۴ متر مربع و گنبدی به ارتفاع ۲۸ متر است که قطر آن به ۱۷ متر می‌رسد. ارتفاع دیواره‌های مسجد ۱۲ متر می‌باشد.

بیت عتیق

کعبه مشرفه نخستین خانه‌ای است که برای مردم بنا شده؛ چنانکه در قرآن کریم آمده است: ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ﴾.

توصیف کعبه

کعبه بنای مکعبی است که داخل آن خالی است و ابراهیم خلیل علیه السلام طول آن را ۹ ذرع قرار داد. برای آن دو ورودی چسبیده به زمین قرار داد که یکی در سوی شرق بود و دومی در ضلع غرب. برای آن دو ورودی دری قرار نداد که باز و بسته شوند. برای کعبه سقفی ساخت و در داخل آن چاهی حفر کرد که مخزنی برای هدایا بود.^۶

اما وصف داخل کعبه در کتاب «تاریخ الکعبة المعظمه»^۲ آمده است. سقف پایین آن ترمیم شده و برداشتن سقف بالا پایان یافته و نیز سقف جدید با تغییر ستون‌ها و چوب‌های آن انجام گرفته است.

بر دیوار بین دو سقف کناره‌ای ساخته اند که بالای تمام دیوارها با آن احاطه شده است؛ بگونه‌ای که از این کناره چتر افزوده‌ای پیدا نباشد. گفتنی است دیواره‌های داخل، پوشش مرمرین دارد.^۷

کعبه از داخل بر سه ستون بزرگ استوار است. در سمت شمالی، باب التوبه واقع شده که از آن به سوی سطح کعبه می‌روند. سقف کعبه از داخل پوشیده و اطراف دیواره‌ها را با حریر قرمز به صورت مربع که بر آن «الله جل و جلاله» نوشته شده، تزیین کرده‌اند. در ناحیه روبه‌روی باب الدخول، محراب و بقیه دیوارها با سنگ مرمر پوشیده شده است.

در کعبه صندوق بزرگی است که چیزهایی در آن نگهداری می‌شود و از سقف نیز قنادیل و چراغ‌های بزرگی از طلا و تزیین شده با جواهر آویزان گشته است.^۸

ویژگی های کعبه

از مهمترین ویژگی‌های بیت الله الحرام آن است که خداوند تعالی آن را از حيلة خیانت کاران و تخریب کنندگان مصون داشته است و این خانه، چهار هزار سال است که مقامی شامخ دارد؛ از زمانی که ابراهیم علیه السلام آن را بنا نهاد تا هر زمان که خدا بخواهد و تا آنگاه که زمین و

هر آنچه در آن است را صاحب شود. آری، این خانه همچنان برای طواف گزاران و رکوع و سجده کنندگان پابرجا خواهد ماند.

در گذشته برای از بین بردن کعبه تلاش‌های بسیار انجام گرفته که مهمترین آن، حمله ابرهه اشرم، پادشاه یمن، دست نشاندۀ پادشاه حبشه بود. وی با لشگری عظیم از یمن و حبشه همراه با فیلی بزرگ حرکت کرد. وقتی به وادی محسّر، میان مزدلفه و منا رسید و تنها میان او و مکه جز ۱۰ کیلومتر فاصله نبود، لشگر خود را آراست و فیل را مقدم داشت. وقتی آن را به جانب حرم می‌راند، در جای خود می‌ایستاد و حرکت نمی‌کرد و سپس وقتی روی او را به سمت یمن می‌کرد با شتاب به حرکت در می‌آمد. سپس در آن هنگام خداوند بر آنان پرندگان سیاه رنگی فرستاد که آن را در سوره فیل بیان کرده است.

خدمت به کعبه

خدمت به کعبه را حجابت یا پرده داری خوانند و خادمان کعبه را پرده داران کعبه گویند. آنان افراد ویژه و خاصی هستند که این امر را به فرمان پیامبر خدا ﷺ تا امروز بر اساس این گفته به ارث برده‌اند.

«این امر را بر عهده گیرید برای همیشه و کسی جز ظالم آن را از شما نخواهد گرفت» ایشان معروف خاندان بنی شیبیه هستند.^۹

پیامبر خدا ﷺ پس از فتح مکه، کلید کعبه را به عثمان بن طلحه و شیبیه بن عثمان بن طلحه واگذار و به آنان فرمود:

«امر حجابت از میان نسل شیبیه بن عثمان تا امروز خارج نشده است.»^{۱۰}

نخستین کسی که به خدمت کعبه پرداخت ابراهیم خلیل علیه السلام بود و این منصب از او به فرزندش اسماعیل علیه السلام رسید و پس از او برای فرزندان او تا اینکه آن منصب را دایی‌های آنان از جرم غصب کردند. سپس خزاعه به زور آن را متصرف شدند و تا چند قرن آن را در اختیار خود داشتند تا اینکه امر مکه و کعبه به قصی بن کلاب از قریش رسید و او جد چهارم پیامبر صلی الله علیه و آله بود. سپس قصی امور کعبه را به فرزند بزرگترش عبدالله وا گذاشت تا اینکه این امر به همین‌گونه در عصر جاهلیت و اسلام ادامه یافت و این منصب نزد شیبیه بن عثمان بن طلحه و فرزندان او پس از وی قرار گرفت.^{۱۱}

اندازه‌های کعبه

مورخان در اندازه‌های کعبه نظریات گوناگون دارند و این اختلاف، طبیعی و برخاسته از تفاوت در (مقیاس) ذرع (ذرع دست و ذرع آهن) است. در تاریخ کعبه معظمه آمده است: «ذرع دست، ۴۶ تا ۵۰ سانتی‌متر است و ذرع آهنی ۵۶/۵ سانتی‌متر می‌باشد.»^{۱۲}

در عصر و دوران ما نیز گفته‌اند: ذرع دست ۴۸ سانتی‌متر است.^{۱۳}

ابراهیم رفعت پاشا در کتاب خویش «مرآة الحرمین» آورده است که: ذرع کعبه، بر اساس واحد متر، در ارتفاع ۱۵ متر، طول ضلع شمالی ۹/۹۲ متر، ضلع غربی ۱۲/۲۵ متر و ضلع شرقی ۱۱/۸۸ متر است.

این اندازه‌ها، با گفته مورخ «تاریخ الکعبه المعظمه» در ارتفاع سازگار نیست زیرا وی تأکید می‌کند: «در ظاهر ابراهیم رفعت پاشا ارتفاع کعبه را به طور علمی اندازه نگرفته بلکه نظریه تخمینی داده است.»^{۱۴}

مرکز تحقیقات حج در دانشگاه ام القرای مکه مکرمه، به بحث حرکت در مطاف پرداخته و از آن میان، نقشه‌ای تفصیلی از کعبه مشرفه و حجر اسماعیل داده و اندازه‌های کعبه را اینگونه مشخص کرده است.

۱. از رکن اسود تا رکن شامی ۱۱/۶۸ متر، که در کعبه در آن است. (ضلع شرقی)

۲. از رکن یمانی تا رکن غربی ۱۲/۰۴ متر. (ضلع غربی)

۳. از رکن اسود تا رکن یمانی ۱۰/۱۸ متر. (ضلع جنوبی)

۴. از رکن شامی تا رکن غربی ۹/۹۰ متر. (ضلع شمالی)

اما ارتفاع؛ در بنای حضرت ابراهیم علیه السلام ۴/۳۲ متر می‌باشد.

قریش آن را ۸/۶۴ متر بنا کرد و در بنای عبدالله بن زبیر ۱۲/۹۵ متر بوده که عبدالملک مروان آن را در همین اندازه حفظ کرد.

در بنای حجاج، اندازه ارتفاع را که ابراهیم رفعت پاشا آورده، دقیق نیست. این ارتفاع را

۱۵ متر گفته‌اند که معلوم است آن را از «مرآة الحرمین» نقل کرده‌اند.

بنای کعبه

بنای کعبه معظمه در دوازده مرحله انجام شده است:^{۱۵}

۱. بنای فرشتگان ۲. بنای آدم علیه السلام ۳. بنای حضرت شیث ۴. بنای حضرت ابراهیم علیه السلام
  ۵. بنای عمالقه ۶. بنای جرهم ۷. بنای قصی ۸. بنای عبدالمطلب ۹. بنای قریش ۱۰. بنای عبدالله بن زبیر ۱۱. بنای حجاج ۱۲. بنای سلطان مراد خان عثمانی.^{۱۶}
- مورخان در تعیین بنای کعبه نظریات گوناگون دارند، جز در یک سخن، که به سبب محکم بودن دلیل آن، اختلافی در آن وجود ندارد و این نظریه آن است که این خانه در سه مرحله ساخته شده است.

۱. بنای ابراهیم خلیل علیه السلام ۲. بنای قریش ۳. بنای ابن زبیر و حجاج

بنای ابراهیم علیه السلام با دلیل قرآنی ثابت است. بنای قریش با حدیث صحیحی که بخاری روایت کرده تأیید می شود و بر بنای ابن زبیر و حجاج، مفسران و مورخان اتفاق دارند.

بنابراین، می توان گفت: این ۱۱ مرتبه،^{۱۷} همگی تعرض به کعبه است با دست؛ چه برای اصلاح یا تجدید بنا و یا بازسازی که این امر برای آنان مقامی عظیم بوده و گروهی چه کم و چه زیاد، به این جایگاه یعنی تقدیم خدمات به بیت الله دست یافته اند.

علاوه بر این، اینها (سه مورد) کسانی هستند که آن را بنای حقیقی و از پایه ساخته اند؛ مثلاً حجاج، آنچه را که ابن زبیر افزوده بود خراب کرد و آن را به بنای قریش رسانید و از اساس بنا نکرد.

مراحل بنای تاریخی

بر اساس صحیح ترین منابع، بیت الله الحرام ۱۱ مرتبه بنا شده است و اختلاف در مورد کسانی است که آن را به طور کامل از اساس بنا نهاده اند و عبدالمطلب بن هاشم، جد پیامبر به عنوان دوازدهمین بانی، که نام او که در تاریخ کعبه معظمه آمده، ثابت نشده است. کعبه چندین مرتبه بازسازی شده که آخرین مورد آن، در دوران سعودی بوده است.

بنای ابراهیم و اسماعیل

در اینجا مطالب خود را با بنای ابراهیم و اسماعیل علیه السلام آغاز می کنیم که به طور قطع از طریق قرآن کریم ثابت شده است. ابراهیم علیه السلام با سنگهایی که آنها را روی هم قرار می داد و

بعضی از آنها غیر از گل و آجر بود بنا کرد و در داخل آن - سمت راست کسی که داخل می شود - گودالی عمیق همانند چاهی حفر کرد و در آن هدایایی را که به کعبه تقدیم می شد به عنوان یک خزانه و انبار قرار می داد.

عمق این گودال براساس گفته ارزقی (۱/۵ متر) بود. وی برای کعبه سقفی و دری از چوب و غیره قرار نداد و در دیوار شرقی کعبه، مکان درب را باز گذاشت تا نشانی برای روی کعبه باشد. مواد بنای ابراهیم برای کعبه از ۵ کوه (سینا، زیتا، لبنان، جودی، حرا) تامین شد که فرشتگان سنگهایی را از این کوهها آورده و ابراهیم در حالیکه کعبه را بنا می کرد، اسماعیل سنگها را در آن قرار می داد، پس آنرا براساس بنای آدم علیه السلام بنا کرد و آن اساس با سنگهای کوه حراء بنا نهاده شده بود. ابراهیم علیه السلام آنگاه برای کعبه دو رکن (گوشه) قرار داد، رکن اسود و رکن یمانی و از سمت حجر رکنی قرار نداد بلکه آنرا همانند نیم دایره ای مثل دیوار حجر کرد و دری چسبیده به زمین، بدون آنکه دری بر جای آن قرار دهد باز کرد و ارتفاع آن را از زمین به آسمان ۹ ذرع، عرض دیوار روی کعبه را ۳۳ ذرع، عرض دیوار پشت کعبه را ۳۱ ذرع و عرض دیواری که ناودان در آن قرار داشت ۲۲ ذرع و عرض دیوار پشت آن را ۲۰ ذرع قرار داد.^{۱۸}

بنای قصی بن کلاب

ابن اسحاق می گوید:

قصی، نخستین فرزند کلاب بود که به پادشاهی رسید و قومش از او اطاعت کردند. وی پرده داری، سقایت، رفادت، ندوه و لواء را در اختیار داشت و بزرگ شهر مکه بود. قصی جد چهارم پیامبر صلی الله علیه و آله بوده و بنای او هفتمین بنا است. او در بنای کعبه کوشید و مخارجش را تأمین و سپس آن را خراب کرد و چنان بنیاد نهاد که هیچکس مانند او بدینگونه بنا نکرده بود. آنگاه کعبه را با چوب تر و شاخه های نخل پوشانید و سقف کرد و آن را بر ۲۵ ذرع بنا نهاد.^{۱۹}

بنای قریش

براساس آنچه «تاریخ الکعبة المعظمه» آورده، این نهمین بنای کعبه مشرفه است. نویسنده کتاب یاد شده، بنای هشتم را به وسیله جد پیامبر خدا صلی الله علیه و آله، عبدالمطلب ذکر کرده و آن را به روایت فاسی در «شفاء الغرام» مستند ساخته که این موضوع ثابت نشده و در منابع و مراجع

تاریخی هیچ اشاره و تصریحی به بنای کعبه معظمه به وسیله عبدالمطلب نشده است.^{۲۰} اما بنای قریش قطعی و ثابت شده است. در بخاری و مسلم از عایشه نقل شده که گفت: از پیامبر خدا ﷺ در مورد دیوار حجر پرسیدم که آیا متعلق به خانه است؟ گفت: آری. گفتم: چرا آن را داخل بیت نکرده‌اند؟ گفت: آیا نمی‌بینی که قوم تو مخارج و هزینه بنا را به این وسیله کم کرده‌اند؟ پرسیدم: چرا در آن را از زمین بلندتر قرار داده‌اند؟ گفت: شاید قوم تو می‌خواستند هر کس را که مایل باشند اجازه ورود دهند و هر کسی را که نخواهند مانع شوند. دل افراد قبیله تو به دوران جاهلیت نزدیک است، پس اگر از رنجش آنان نمی‌ترسیدم، به یقین دیوار را در بیت داخل می‌کردم و در آن را به زمین می‌چسباندم.^{۲۱}

در سیره ابن هشام، به نقل از ابن اسحاق آمده است: وقتی پیامبر به ۳۵ سالگی رسید، قریش برای بنای کعبه گرد هم آمدند. آنان به دنبال آن بودند که کعبه را مسقف سازند ولی از خراب کردن آن می‌ترسیدند، هر چند سنگ‌هایی بلندتر از قامت انسان در آن به کار رفته بود، اما تصمیم گرفتند بر ارتفاع آن بیفزایند و آن را مسقف کنند. این به خاطر آن بود که گروهی از دزدان، گنجینه را که در چاه داخل کعبه قرار داشت، ربوده بودند.^{۲۲}

ابن هشام آنگاه که از کشتی شکسته و به گل نشسته در ساحل جده سخن می‌گوید، می‌افزاید: قریش از چوب‌های آن برای مسقف کردن کعبه استفاده کردند و وقتی از خروج ماری از چاه کعبه که پرنده‌ای را بلعیده بود سخن گفته، نوشته است: بزرگان قریش برای تخریب کعبه و بنای آن، گرد آمدند؛ ابو وهب بن عمرو بن عائذ مخزومی ایستاد و از کعبه سنگی را بر گرفت و آن را از دست خود رها کرد تا به جای خود برگشت و گفت: ای گروه قریش، در بنای کعبه جز آنان که کسب پاک و طاهر دارند، ستم پیشه نبوده و معامله را با نمی‌کنند و حقوق هیچ‌یک از مردم را پایمال نموده‌اند، شرکت نکنند. در این هنگام قریش کار بنای کعبه را تقسیم کردند؛ یعنی شکافتن در را به بنی عبدمناف و بنی زهره، بین رکن اسود و رکن یمانی را به بنی مخزوم و قبائل قریش، پشت کعبه را برای بنی جمح و فرزندان عمرو بن حصیص بن کعب بن لوی و شکافتن دیوار را برای بنی عبدالدار بنی قصی و بنی اسد ابن العزی بن قصی و بنی عدی بن کعب بن لوی واگذاشتند.

ابن اسحاق گوید: آنگاه قبایلی از قریش سنگ‌هایی برای ساختن آن جمع کردند و هر قبیله به اندازه خود، آن‌ها را جمع می‌کرد. آنگاه شروع به بنا کردند تا به اساس آن و رکن (حجر الأسود) رسیدند. آنان در این امر اختلاف و نزاع به حدی زیاد شد که همه آماده جنگ

گردیدند. سپس قریش به همین گونه چهار یا پنج شب صبر کردند، سپس در مسجد جمع شده و به مشورت پرداختند. بعضی از کسانی که این موضوع را روایت کرده‌اند، پنداشته‌اند که «ابا امیه بن مغیره بن عبدالله بن عمرو بن مخزوم» که در آن سال مسن‌ترین قریش بود گفت: ای گروه قریش در مورد آنچه که بین شما اختلاف است اولین کسی را که از در مسجد وارد شد حکم و قاضی خود قرار دهید. آنان چنین کردند و نخستین کسی که داخل شد محمد امین بود.

آنان وقتی محمد ﷺ را دیدند، گفتند: این مرد امین است به آن خوشنودیم. این محمد است. وقتی محمد به سوی آنان آمد و از این امر آگاه شد، گفت: «پارچه‌ای بیاورید» وقتی آوردند رکن (حجر الاسود) را با دست خویش داخل پارچه گذاشت. سپس گفت: هر قبيله گوشه‌ای از آن را بگیرد، پس همگی بالا ببرید. آنان چنین کردند تا این که به مکان و جای اصلی حجر الاسود رسید. آنگاه آن حضرت با دست مبارکش آن را بر جای خود قرار دادند و سپس بنا را بر آن ساختند.^{۲۳}

بنا را تا ارتفاع چهار ذرع و نیم بنا کرده، آنگاه آن را با خاک پر کردند و در را بر بالای این اندازه قرار دادند و آن را با قطعه‌ای از چوب و قطعه‌ای از سنگ بالا بردند. طول دیوار ۹ ذرع بود که آن را کم پنداشتند و می‌خواستند به آن بیفزایند، از این رو، ۹ ذرع دیگر بر آن افزودند و نپسندیدند که بدون سقف بماند، پس وقتی به سقف رسیدند «باقوم» رومی از آنان پرسید: دوست دارید که سقف برآمده باشد یا صاف تا من همان کنم؟ گفتند: خانه‌ی خدای ما را صاف بنا کن. پس آن را صاف کردند و در آن ۶ ستون در دو ردیف قرار دادند. هر ردیف سه ستون از گوشه (رکن) شامی که کنار حجر الاسود بود تا طرف یمانی را شامل می‌شد. ارتفاع آن را از کف زمین تا بالا ۱۸ ذرع قرار دادند که پیش از آن ۹ ذرع بود. آن را از بالا تا پایین ۱۵ ردیف از چوب و ۱۶ ردیف از سنگ بنا کردند و ناودان آن را جایی قرار دادند که آب باران در داخل حجر اسماعیل بریزد و پله‌هایی از چوب داخل رکن شامی قرار دادند و یک در نیز برای آن گذاشتند که باز و بسته می‌شد.^{۲۴}

بنای ابن زبیر

صاحب کتاب «تاریخ الکعبة المعظمه» روایتی را نقل می‌کند که واضح‌ترین و جامع‌ترین روایات نقل شده از حافظ نجم‌الدین بن فهد، در «اتحاف الوری» در مورد عمارت و بنای ابن

زیر است و در همان زمان با روایت دیگری مخالفت و ناسازگاری نداشته است. ما بخشی از آن را بیان خواهیم داشت. این بخش می‌تواند برای روشن ساختن بنای عبدالله بن زبیر کفایت کند. بی‌آنکه به جزئیات مربوط به اختلافات و نیز علل هجوم به کعبه با منجیق که منجر به سوزاندن آن شد، پردازیم.

پس ما به این روایت در آن بخشی خواهیم پرداخت که مخصوص بنای کعبه است. در روایت حافظ آمده است: «ابن زبیر بزرگان و اشراف را فراخواند و با آنان در خراب کردن کعبه مشورت کرد. سپس مردم بسیاری از جمله جابر بن عبدالله که برای انجام عمره به مکه آمده بودند، برای خراب کردن آن نظر دادند ولی بسیاری دیگر از مردم نیز نظر به خراب کردن آن نداشتند؛ از جمله عبدالله بن عباس.»

پی‌نوشت‌ها:

۱. به کتاب علامه استاد احمد عبدالغفور عطار با نام «حج النبى ﷺ» استناد کرده‌ایم.
۲. احمد عبدالغفور عطار - حجة النبى ﷺ - ص ۴۰
۳. گزارش هفدهمین کنفرانس وزرای خارجه دولتهای اسلامی در عمان به تاریخ ۱۴۰۸/۸/۷ق که در آن قرار بود بر محدود کردن تعداد حجاج از همه سرزمین‌ها بر مبنای هزار نفر از هر یک میلیون نفر تصویب شد.
۴. البته اگر عجله نکرده، تا روز ۱۳ ذیحجه بمانند.
۵. این امر در خلال ماه جمادی الاول ۱۴۱۵ بوسیله مجموعه بن لادن به اجرا درآمد و قبل از حج سال ۱۴۱۵ به پایان رسید.
۶. فی رحاب بیت الحرام - ۱۲۴
۷. این عملیات در سال ۱۳۷۷ قمری تمام شده است.
۸. الکعبة المشرفة - ص ۲۳۳-۲۳۴
۹. فی رحاب بیت الله الحرام، ص ۱۲۵
۱۰. برای اطلاع بیشتر به کتاب تاریخ الکعبة المعظمة، ص ۲۲۸ به بعد رجوع شود.
۱۱. الکعبة المشرفة، ص ۲۴۷
۱۲. تاریخ الکعبة المعظمة، ص ۱۳۶
۱۳. مجلدی حریری، توسعه و عماره الحرمین الشریفین، رویه حضاریه
۱۴. تاریخ الکعبة المعظم، ص ۱۳۷
۱۵. این امر تاریخ الکعبة المعظمة ذکر کرده و بنای عبدالمطلب را درست ندانسته است.
۱۶. تاریخ الکعبة المعظمة، ص ۳۹
۱۷. بجز بنای عبدالمطلب براساس ترتیب است و بنای ابن زبیر و حجاج یکی حساب شده است.
۱۸. فی رحاب البیت الحرام، ص ۱۲۰
۱۹. تاریخ الکعبة المعظمة، ص ۳۹
۲۰. تاریخ الکعبة المعظمة، ص ۶۵
۲۱. تاریخ الکعبة معظمة، ص ۶۶
۲۲. تاریخ الکعبة المعظمة، ص ۸۶-۶۹
- ۲۳.
۲۴. تاریخ الکعبة المعظمة، ص ۶۸-۶۹